

*Славкова А.А.*ст. викладач кафедри фінансів
Київського національного
економічного університету**Дилема вибору – прогресивне чи пропорційне
оподаткування доходів фізичних осіб**

У контексті реалізації політики зниження податкового навантаження з метою легалізації доходів громадян; зростанню частки заробітної плати у структурі собівартості продукції, що є одним із чинників розвитку інноваційно-інвестиційної моделі економіки; зростання реальних доходів громадян, їх купівельної спроможності та розширення платоспроможного попиту в країні як необхідної умови економічного зростання, з 2004 року запроваджується система пропорційного оподаткування доходів фізичних осіб. Хоча загалом це крок уперед, прийняте рішення є далеко неоднозначним в умовах нинішньої економічної ситуації, яка характеризується значною диференціацією доходів громадян. При цьому варто відмітити, що податкова теорія і практика давно зосередилась на обґрунтуванні оптимального вибору між альтернативними режимами оподаткування — прогресивним чи пропорційним.

Податки – це не тільки фінансове, а й політичне явище. У поглядах на них завжди знаходять відображення ті чи інші інтереси. Пропорційні податки легше сприймаються забезпеченими верствами населення, оскільки не посилюють податковий тиск у міру збільшення об'єкта оподаткування. Прогресивні ж – зачіпають їх інтереси набагато сильніше і тим більше, чим швидше зростає прогресія оподаткування. Саме тому, заможні класи завжди виступали проти цього способу оподаткування і фінансисти, що захищали їхні інтереси, знаходили доводи проти прогресивного оподаткування.

Фактично прогресивне оподаткування увійшло в практику під тиском робітничих класів і аграріїв. Боротьбою зацікавлених класів, у якій брала верх то одна, то

інша сторона, сукупністю економічних і соціальних умов може пояснюватись таке повсюдне явище, що остаточному введенню прибуткового податку передував тривалий період спроб замінити введення прибуткового оподаткування вдосконаленням існуючих форм реального оподаткування (податків на промисел і землю).

Після того, як прибутковий податок став однією з основних форм оподаткування, ключовою його проблемою стала побудова системи податкових ставок. Погляди вчених-фінансистів формувалися залежно від економічної ситуації країни. Розбіжність у поглядах на пропорційне і прогресивне оподаткування проявляється не тільки приналежністю їхніх представників до певних верств населення, але і змістом поняття платоспроможності. Представники пропорційного оподаткування під платоспроможністю розуміли дохід і майно платника податку, прихильники прогресивного оподаткування — таку здатність сплати, що порівнюється, з одного боку, з доходами і майновим станом, а з іншого - з позбавленням і жертвою, що повинна бути однаковою для всіх платників. А.Маршалл писав, що щастя, яке приносить шилінг бідняку, незрівнянно більше, ніж те, що дає той же шилінг багатію. Якщо податок забере цей шилінг у бідняка і багатого, то першому заподіє велику шкоду, а другому – буде практично нечуттєвим [1, с.93]. На його думку, щоб позбавлення було однакове, необхідно багатого обкласти більше не тільки абсолютно, але і відносно. Тому податок повинен бути не пропорційним, а прогресивним.

Переконання ж у справедливості податків пропорційних доходам твердо установилося в науці з часу А. Сміта, який вважав, що піддані кожної держави повинні сприяти підтримці уряду... пропорційно доходу, яким кожний з них користується під захистом держави. Цей перший принцип оподаткування отримав широку популярність, і має своїх прибічників до цього часу.

У XIX ст. фінансова наука була представлена різними школами. З усіх шкіл, що захищали ідеї пропорційного оподаткування, критикуючи теорії прогресивності, треба відзначити французьку в особі її видатних представників П. Леруа-Больє і Р. Штурма, які вважали, що держава надає бідним більше послуг, ніж багатим. А щоб виправдати

теорію прогресивного оподаткування, треба довести зворотне. Вони не стільки відстоювали ідеї пропорційного оподаткування, скільки критикували прогресивний принцип оподаткування, відзначаючи наступні негативні моменти: довільність у встановленні прогресії і зв'язані з цим порушення справедливості; побоювання капіталу й ослаблення схильності до заощадження; великі ускладнення для фінансового керування внаслідок сильних спонукань платників показувати дохід нижче дійсного; і прагнення до комунізму держави, яка проводить ідею прогресивності оподаткування [2, с. 92].

Д.С. Мілль сформулював теорію рівності жертви, в якій він обґрунтував принцип прогресивного оподаткування. Він вважав, що кожен громадянин зобов'язаний доставляти державі визначену частку свого доходу, у виді якої він приносив би жертву, з таким розрахунком, щоб після сплати податку громадяни залишалися в тому ж положенні, у якому вони були раніш, до сплати. Це і є критерієм відносної рівності, у силу якого нормою оподаткування стає принцип, що податок повинний представляти для кожного громадянина одну і ту ж цінність, тобто однакою жертву [3, с.153].

Ф. Еджворт заміняє теорію рівності жертви теорією найменших жертв з точки зору народного господарства, причому головний тягар оподаткування повинен падати на тих, доходи яких значно перевищують середній рівень, тоді як особи з мінімальними доходами повинні бути звільнені від податку. Він вважав, що ніхто не повинен бути **(терпеть ущерб)** [4, с.295].

У Франції в XVIII ст. Ж.-Ж. Руссо й у XIX ст. Ж.Б. Сей також відстоювали ідею прогресивного оподаткування. Висновок про необхідність прогресивного оподаткування Ж.-Ж. Руссо робить з теорії еквівалента, зазначаючи, що держава пильно охороняє величезне майно багатія і ледь дає можливість бідняку користатися хатиною, що він побудував власними руками [2, с. 93-99].

Ж.Сімонді висловлювався за прогресивне оподаткування, виходячи з теорії обміну, в якій податок виступав платою за послуги державі. Він писав, що раз податок є ціна, що сплачується громадянином за те, чим він користується, то не слід вимагати

податок з тих, у кого нічого немає. Ніколи не слід зазіхати на ту частину доходу, що необхідна для життя платника податку. Тому що велика частина витрат держави йде на те, щоб захищати багатих від бідних, то справедливо, щоб багатії платили за підтримку настільки вигідного для них порядку речей не пропорційно майну, а трохи більш. Він називає це пропорцією з “легкими модифікаціями”, але фактично обґрунтовує систему прогресивного оподаткування [2, с.77].

Подальший розвиток теорія рівності жертви і прогресивного оподаткування одержала в працях австрійської школи маржиналістів. На їх погляд, мірою жертвування є гранична корисність. З точки зору рівності жертви капіталісту легше сплатити відповідну частину майна, чим бідняку. Тягар податку для платника залежить від того, що в нього залишається. Якщо залишається багато, то платник може легко нести і високий податок. Але якщо в нього залишається мало, якщо податок позбавляє його можливості цілком задовольнити необхідну потребу відпочинку, звичних розваг - податок важкий, хоча б ставка його і була низкою. Рівність жертви може бути досягнуто лише при прогресивному оподаткуванні. Спроба визначити міру пожертвування при відсутності реальних можливостей визначення рівності жертви не просунула вперед питання змісту платоспроможності у бік об'єктивності.

З ім'ям Е. Сакса, що відмовився від теорії рівності жертви і виключив зі своєї теорії питання про справедливість, зв'язана спроба введення прогресії на чисто економічних принципах. Він поділяє всі людські потреби на індивідуальні і колективні. Основа оподаткування полягає в тому, що індивідуум повинен підтримувати державу, яка тільки і може задовольнити колективні потреби [4, с.159]. Яка частина майна і доходів даної особи надходить державі, це визначається граничною корисністю благ, відчужуваних від індивідуума, а остання варіює в залежності від суми належних йому благ. Якщо взяти ту саму частку з двох нерівних запасів благ, гранична корисність цих часток буде не однакова. Щоб зрівняти її, необхідно прогресивне оподаткування. Чисто економічною основою оподаткування є рівність стягнутих цінностей, а не рівність жертви.

Стосовно теорії Е. Сакса, слід зазначити, що маржиналістська школа з її головним інструментарієм граничних величин не могла об'єктивно обґрунтувати прогресивне оподаткування, але її заслуга в тому, що вона зробила ще один крок до об'єктивного тлумачення змісту платоспроможності, вичерпавши можливості її аналізу із суб'єктивних позицій. Об'єктивність даної теорії полягає в побудові обґрунтування тільки на економічних принципах.

Непряме оподаткування, що охоплює насамперед сферу споживання, непропорційно важко лягло на незаможні верстви населення. Прагнення усунути зазначену несправедливість з'явилося причиною появи соціально-політичної теорії, що була висунута німецькою фінансовою школою та розроблена А. Вагнером. Її основні аргументи полягають в тому, що встановлюючи податковий тягар, держава повинна прагнути до того, щоб не погіршити платнику способу життя, що став для нього звичним. Пропорційні податки не задовольняють цій вимозі, тому що та сама сума податку покладає на різних платників неоднаковий тягар, внаслідок розходжень між громадянами за родинним станом, здоров'ям тощо. Тому справедливим є тільки прогресивне оподаткування. Воно тим більше необхідно, чим більш політика податків перестає керуватися одними фінансовими міркуваннями, а дивиться на податки, як на засіб зміни і корінного поліпшення сучасного економічного побуту [5].

Розрахунок прогресії не може бути вільний від свавілля. Яке б не було свавілля в числових визначеннях прогресивних податків, він все-таки менше, ніж те свавілля, що спричиняє пропорційне оподаткування, що зовсім забуває про різні ступені тиску податків на платників і про розходження в їхніх господарських силах [5]. Отже, А.Вагнер вважав, що держава в оподаткуванні повинна переслідувати не тільки фіскальні, але і соціально-політичні цілі, пом'якшувати нерівність, впливати певним чином на розподіл майна і доходів. Прогресія може бути високою, щоб зазначені цілі оподаткування досягалися, але прогресивне оподаткування ні в якому разі не повинно перетворюватися в конфіскацію.

Дж.М.Кейнс теж був прихильником прогресивності в оподаткуванні. Одним із важливих принципів його теорії є те, що економічне зростання залежить від достатніх заощаджень тільки за умови повної зайнятості. Якщо цієї головної умови немає, то великі заощадження заважають зростанню. Звідси висновок – зайві заощадження необхідно вилучити за допомогою податків [4, с.499].

Предметом дискусій у фінансовій літературі було питання про роль прибуткового податку у фінансовій системі держави. Представники соціально-політичного напрямку вважали прямий прибутковий податок, побудований на прогресивній шкалі ставок, засобом більш справедливого розподілу податкового тягаря, а не джерелом поповнення скарбниці. Ця позиція характеризує підхід з погляду класових інтересів. Фінансисти, що трактують прибутковий податок з позицій фіскальних інтересів, не були єдині в оцінці його ролі у фінансовій системі держави. Частина вчених-фінансистів вважали прибутковий податок корективом, необхідним доповненням до системи непрямих податків. Більшість же дослідників розглядали на прибутковий податок як на головний і необхідний елемент фінансової системи.

Американський дослідник Е. Селігмен, вивчивши процес розвитку прямого оподаткування, дійшов висновку, що прибуткове оподаткування є останньою і самою досконалою його формою. Незаперечно, що прибутковий податок відповідає набагато більш точно новим ідеям про справедливість в оподаткуванні. Селігмен розробив переконливі теоретичні обґрунтування прогресивного прибуткового оподаткування, але звертав увагу на застосування спочатку пропорційних ставок з наступним введенням елементів прогресивного оподаткування [4, с.418-419].

У російській фінансовій науці переконаним прихильником визначальної ролі прибуткового податку був І.Х. Озеров. У своїх працях “Подходный налог в Англии” (СПб., 1898) і “Главнейшие течения в развитии прямого налогообложения в Германии” (СПб., 1899). І.Х. Озеров дає докладний аналіз тих економічних і суспільних умов, під впливом яких відбувається перехід від прямих об’єктивних (реальних) податків до суб’єктивного прибуткового податку.

Вирішальний поворот до прибуткового оподаткування почався в 40-50-х рр. XIX ст. До цього часу система прямого оподаткування являла собою пряме реальне оподаткування землі, будинків, торгівлі, промисловості, зарплати, капіталу. І.Х.Озеров пише про передумови цього складного процесу. Вони лежать у двох сферах - економічній і соціальній. По-перше, наприкінці XIX ст. розвиток поземельної власності, кредитного господарства, господарської індивідуальності створювали умови для прибуткового оподаткування і тим самим витісняли пряме об'єктивне оподаткування. По-друге, тільки прибуткове оподаткування в змозі охопити кон'юнктурний дохід і правильно визначити суму, що підлягає оподатковуванню, що дуже важливо з фіскальної точки зору. І.Х. Озеров вважав, що прибутковий податок поруч із прямими і непрямими податками абсолютно необхідний, без нього податкова система не в змозі обкласти всі доходи, одержувані з різних джерел [6, с.69-70]. Він вказував, що прямі об'єктивні податки, засновані на середніх ймовірних розрахунках, охоплюють оподаткуванням тільки частина доходу на відміну від прибуткового податку, що враховує індивідуально всю суму доходу.

Розглянувши альтернативні підходи до шкали прибуткового оподаткування різних фінансових шкіл можна зробити висновок про неоднозначність переходу до пропорційної системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні. По-перше, фінансова теорія і практика віддають перевагу прогресивному оподаткуванню. Це цілком обґрунтований і логічний підхід, бо ключовим питанням в побудові податкової системи, поряд із необхідністю реалізації фіскальної функції податків і забезпечення держави достатніми доходами є урахування платоспроможності платника податку. А оскільки вона залежить від рівня доходу, то прогресивна шкала ставок є виправданою і необхідною. Проблеми прибуткового оподаткування в Україні до 2004 р. полягали не стільки у дилемі – пропорційна чи прогресивні ставки, оскільки у межі оподаткування (неоподатковуваний мінімум 17 грн. на місяць), та стрибкоподібній і зависокій, від 10 до 40%, прогресії.

По-друге, зниження рівня податкових ставок неминуче вимагало розширення об'єкта оподаткування з метою збереження обсягів надходжень даного податку, який в останні роки відчутно зріс і досяг майже 1/5 частини доходів зведеного бюджету. Багато із доходів віднесених наразі до оподатковуваних, є досить суперечливими, а деякі навіть не є доходами за своєю економічною природою, наприклад, від продажу майна.

На нашу думку, податок на доходи фізичних осіб, виходячи із його суті, призначення та функцій має бути прогресивним. Реформувати в Україні варто було тільки шкалу ставок. В першу чергу, необхідно було запровадити науково і фінансово обґрунтований неоподатковуваний мінімум, наближений до прожиткового. Побудову ж прогресії доцільно було б здійснювати на основі зниження податкових ставок для помірних і невисоких доходів, а не впровадження підвищених ставок для високих доходів. Відповідно, граничну межу шкали оподаткування доцільно було б прийняти на рівні 20% з кроком зменшення 5% (5, 10, 15, 20%). Подібний підхід значно більше сприяв би реалізації принципу соціальної справедливості, ніж нинішня нічим не виправдана зрівнялівка.

Література:

1. Меньков Ф.А. Основные начала финансовой науки. - М.: Финансовое издательство, 1924.
2. Пушкарёва В.М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб.пособие. – М.:ИНФРА-М, 1996.
3. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). – Львів: Каменяр, 2000.
4. Селигмен Б. Основне течения современной экономической мысли. – М.:Прогресс, 1968.
5. Вагнер А. Социальный вопрос: Пер. с нем. – СПб, 1906.
6. Озеров И.Х. Главнейшие течения в развитии прямого обложения в Германии. - СПб., 1899.